

A hagyományok kétféle hatása

1. Súlyos idők sok mindenre figyelmeztetik az embert. A történelemnek nagy tanulságaira eszméltetnek; utat mutatnak, elhatározásokat ébresztenek, az egyesek felelősségét megvilágítják. De éppen mert súlyosak, mert sűrűn megéreztetik az emberrel magára-hagyottságát, azért az ilyen idők a gyengéket még önzőbbé teszik, torlódó és fenyegető események elfeledtetik a szép szándékokat; a nagy tanulságok el szoktak halványodni, amint csak kissé is enged a szorongás a szívünk körül.

A mostani, kinosan vajudó korszak is ezt a kettős jellemvonást mutatja. Igen sokra tanít felettébb érthetően. A magyar multnak számtalan részletét világítja meg élesen; királyok és államférfiak jó néhány cselekedetét most, a következmények láttára tudjuk helyesen értékelni; a magyarság némely állandó jellemvonását is — jót és károsat — e válságos napokban ismerjük fel sorsdöntő erejűnek; most értünk meg sok régi szándékot, előrelátó régi magyarokét, akikhez kortársaik nem értek fel. Ha mindazt megjegyeznők, ami ma nyilván áll előttünk, a jövőnek valóban »urai lehetnénk». De napjaink nyomasztó lelki terhei miatt félok, hogy éppen a legnagyobb tanulságok szállanak el leginkább felhasználatlanul s a többi sem válik részévé nemzeti öntudatunknak. Nagy igazságoknak nehéz is közkinccsé lenniök.

A nehéz idők azonban sok okulást kínálnak a mindennapi életnek is; okulást olyan apróságokban, amelyeket mindnyájan átélünk, könnyű tehát, hogy értelmökre valamennyien ráeszméljünk s a kínálkozó tanulságot felhasználjuk. Az apróságokra vonatkozó mostani, óriási, szemléltető oktatás első sorban éppen azzal kezdődik, hogy az életben jelentéktelen apróság voltaképpen nincsen, sorsunkra, a nemzet sorsára mindennek hatása van. Napjaink arra is világosan rámutatnak, hogy mai bajaink egyik forrása éppen ez: igen sok mindent tekintettünk elhanyagolható kicsiségnek, ebből aztán nagy bajok fejlődtek. Ezért nagyon komoly szükséglet, hogy amit ma fontosnak látunk, arról őszintén beszéljünk, ha még oly csekély részletkérdésnek tetszhetik is.

Ilyen apró, a köznapi életben nem is emlegetett jelensége az emberi életnek a hagyományok kétféle hatása. Ezt a kétféleséget abban az egyszerű tételben lehet kifejeznünk, hogy a közös hagyomány egybefűzi az embereket, a hagyományok különbözősége pedig szétválasztja. Szinte feleslegesnek is látszik erről beszélünk,

annyira természetes. Csakhogy a mai élet nagyon komolyan figyelmet erre a természetességre; minduntalan szemünkbe tűnik valami, ami újra, meg újra ezt a tételt juttatja eszünkbe. Látnunk kisebb-nagyobb csoportosulásokat és felettébb sűrűn látunk korán felbomló családokat; érezzük az összefogás szükségességét s tapasztaljuk a megértés nehézségeit; magunkban is érezzük, hogy nem a jóakarát hiánya választ el másoktól, vagy másokat tőlünk. Ha keressük, hogy mi: valami megfoghatatlant találunk, vonzódást és idegenkedést. Rájövünk, hogy valami meghatározottság van bennünk, s ettől csak nehezen tudunk annyira szabadulni, hogy a másféle meghatározottsággal együtt haladhatassunk. Ez a meghatározottság mélyebben van a tanultságból eredőnél; a hagyományból ered. Ezt találjuk magyarázatul, ha nézzük, annyi őszinte óhaj-tás-és becsületes kísérlet ellenére is miért nincs közöttünk ma sem benső egység, holott tudjuk, hogy anélkül az erőket csak fogyasztjuk, de sem fokozni, sem megújítani nem sikerülhet. A hagyomány összetartó ereje megteremt kisebb-nagyobb csoportokat, de a szétválasztó ereje ugyanakkor már el is különíti más hagyományú csoportoktól. E kettősségből értjük meg egyeseknek, pártoknak, egyéb alakulatoknak szembenállását olyankor is, amikor célok végeredményben egy, tehát összefogást kívánnak s a nemzet érdeke az erők egyesítését parancsolja. A hagyománynak kétféle hatása tehát csakugyan megérdemel némi figyelmet.

2. Erről győződünk meg, ha emberek magatartását elemezzük s azt keressük: miért nézik oly különbözően a mai élet nagy kérdéseit. A közvetlen okot nem nehéz megtalálni, még könnyebb rálátni valakire. Könnyen észrevehető, vagy fejtehető oka az állásfoglalásnak például valamely személyi kapcsolat, hivatali helyzet, pillanatnyi hangulat, nemes becsvágy, vagy sértett hiúság; legkönnyebben és leggyakrabban pedig azt szokták a másvéleményű emberre mondani, hogy érdekből beszél; azért beszél úgy, mert a készülő változásoktól az egyén hasznót vár, vagy a hasznát félti. Bizonyos, hogy ilyesmi és egyéb hasonló ok is részes az egyesek állásfoglalásában. Ha azonban most csak olyanokra gondolunk, akik meggyőződésből szoktak véleményt alkotni és kimondani másfelét nem tudnak s az ilyenek magatartását mélyebben megvizsgáljuk, a mélyben rendesen teljesebb magyarázatot találunk. Ha jól ismerjük azokat, akiknek álláspontját gyökerében akarjuk megérteni, azt találjuk, hogy az ember lelkében mélyen benne él a *mult*. A személyes mult, saját egyéni története; és a közös mult, a családjáé, osztályjáé, munkatéréé, egyházáé, sorstársaié, nemzetéé. A mult bennünk él s az egyén magatartásának sajátos alapja mindig abban van, ahogyan a mult él benne. Még akkor is, ha erről nem tudunk, olyankor is, ha magunk szeretnénk legjobban a multunktól megszabadulni, a multunk halkán, de ellenállhatatlanul parancsol. Egyszer ellenvetés nélkül önkéntelenül szót fogadunk neki, máskor megküzdünk vele, de a mult ereje mindig érvényesül.

A személyes multban benne van a származás, az egyén műveltségének kialakulása. Ez teszi egyénivé az alaphangulatot, amellyel valamely új gondolatot fogadunk, vagy változást magunk kezdeményezünk. Magunk — talán nagyon régi — tapasztalata miatt bizunk inkább az ilyen, mint az amolyan emberben. Gondolkodásunk kialakulásának a módja, tehát megint a mult, az oka annak, hogy számunkra ez az érv az erősebb, holott mások amazt tekintik döntőnek. Még a lelkiismeret szavában is a mult hangja szól, bár a mult fogalma talán fel sem merült bennünk abban a pillanatban. A személyes mult ott van minden lépésünkben; elmondhatjuk, hogy minden álláspontunknak abban van a végső magyarázata.

A közös mult, pl. a család vagy a nemzet multja is, hat mindenkiben. Ez a hatás nem azonos, testvéreken sem. egy nemzet különböző osztályainak egyes tagjain még kevésbbé. Tudjuk, hogy egyesek magatartása a multa nézve nagyon különböző; éppen ilyen időkben, mint a mostani, nagy ellentétek származnak a mult-ról való felfogás különbségeiből. De e percben nem arról van szó, hogy ki hogyan ítéli meg a történelmünket, hanem csupán arról, hogy az egyesek magatartása milyen általában a multa vonatkozásán. A sok árnyalatból a két szélsőt említem.

Mindnyájan ismerünk embereket, akik sürgető változások idején is mindent csak a mult szempontjából néznek. Látják, hogy körülöttök nagy változás folyik, a helyzet nyuqtalanságát, változás szükségét magok, sőt magokban is érzik, de nem tudnak komoly változáshoz hozzájárulni, idegenkednek tőle és védekezni szeretnének, mert attól tartanak, hogy az elszakítja őket a multtól, letériti az ősök útjáról, megfosztja valami lelki birtoktól, amelyet megszoktak, amibe belenőttek, aminek kialakulásán elődeik nyomában talán magok is dolgoztak. Azt nem nézik, hogy ez maga is változások rendjén lett olyanná, amilyennek ők megtartani szeretnék; könnyen és gyakran neveznek felforgatónak mindenkit, aki gyökeres változás szükségét hirdeti.

S mindnyájan ismerjük azokat is, — mostanában egyre többen szólalnak meg ilyenek, — akik a multnak megkötő erejét nem ismerik, még a fékező hatását sem akarják elismerni, nem is akarnak tudni a mult-ról, annak alkotásaihoz mintha nem is volna bensőleg semmi közök, azokban csak a rosszat és elavultat látják s szinte mindegy nekik, miképpen alakulnak a dolgok, csak változzanak és a régi ne maradjon meg. Ezek felületes emberek és mégis fölényesen maradinak neveznek mindenkit, aki arra figyelmezteti őket, hogy egyszerre csak egy lábbal lehet léoni, a másikra támaszkodnunk kell, amíg az előrelénés meg nem történik. Magokról azt mondják, hogy ők nem hátrafelé, hanem előre néznek, javítani, haladni, újat teremteni akarnak, mert nekik a jövőre parancsol.

Vajjon ez a két felfogás ki nem békíthető ellentét-e, arról itt

csak annyit, hogy a kiegyenlítés módját a gondolkodók régen megtalálták, mert az élet maga világosan megmutatta nekik. Bennünket itt csak az érdekel, hogy vajjon, aki annyira a múlt ellen beszél, abban nem él-e a múlt? Él abban is, mert azt a kétféle felfogást egyaránt a múlt határozza meg, de nem ugyanaz a múlt, hanem még a közös multnak is különböző elemei. A meghatározottság pedig szintén különböző: egyikben a múlt megbecsülése, a másikban az úgynevezett leszámolás a multtal. Ez azt a különbséget mutatja, ahogyan a múlt az egyikre és a másikra hatott.

Ha egyénekenként igyekszünk egyeseket megérteni és azt keressük: vajjon miért hatott a múlt egyik emberre úgy, hogy vonzódik hozzá, a másikra meg elriasztóan vagy éppen ellenséggé téve: az okok között nyilván találunk egyéni élményeket, a múltból az egyénhez magához is elérő hatásokat, de egészen bizonyosan megtaláljuk az elődök tapasztalatait és sorsának emlékeit. A személyes sorsot az ember mindig aszerint hordozza és úgy értelmezi, amilyen alapot erre a maga közvetlen közösségének multjából kapott. Erre az alpra illeszkednek a saját élményei s az ő utódainak magatartását már azok hatása is alakítja.

Ha álláspontunkat nem egyedül magunk és közvetlen kortársaink élete határozza meg, de az elődöké is, ha az egyéni magatartásnak lényegében azonos vagy rokon előzményei vannak, akkor hagyományos felfogásról, hagyományos magatartásról beszélünk. A hagyományban tehát hosszabb múlt jelentkezik s minél hosszabb ez a múlt, a hagyomány ereje annál nagyobb.

3. Közös élmények hatása: közös hagyomány, s ez összeköti azokat, akikben él. Ez a legerősebb összekötő fonál. Bizonyítja ezt nagy családok égainak szétválása: két testvérnek egymástól távol lakó leszármazottai nem azonos hatások alatt élnek s ha az eredet közös is, az együvé tartozást nem érzik annyira, mint olyan nem-rokonnal, akikkel az életök egyező élmények során együtt folyt. A különböző hatások különböző hagyományokat fejlesztenek ki s ez a különbség egészen a nagy ellentétekig mehet. Azok magyarázatát tehát rendszeren abban találjuk, hogy nagy egységbe tartozóknak egy-egy csoportja két vagy több nemzedékben azonos élményeken ment át, de ezek más csoportokétól eltérők voltak s a különböző élmények különböző mély nyomokat hagytak.

Ez a tény azonban nem magáért érdekel bennünket, hanem azért, ami belőle következik. Akikben különböző hagyományok elválasztó ereje nyilatkozik, azok nem tudnak tartósan együtt dolgozni, s amíg együtt vannak is, nem tudják a közös feladatot úgy szolgáltni, mintha hagyományaik lényeges elemei azonosak lennének. Erről mindnyájunknak van tapasztalata, de nem szoktuk megfigyelni. Sokat beszélhetne például valamely nagy hivatal főnöke arról, hogy a közigazgatásnak milyen nehéz egyöntetű munkát végeznie ott, ahol lényegesen különbözik a tisztviselők egyik részének hagyományos felfogása a másik részétől. Egy-egy kör-

házi osztály vezetője tudja, mit jelent, ha segédei különböző orvosi iskolák hagyományait akarják érvényesíteni, mert nem tudják elhagyni. Iparosok, kereskedők is ismerik ezt a jelenséget különféle körökből eredő és készületségű alkalmazottaik munkájából. Az iskolák pedig nemcsak azt tudják, mily nehéz sokféle lelkiületű, tehát különféle hagyományú szülőkkel foglalkozniok, hanem azt is tapasztalják, hogy egy-egy iskolafajban a másféle iskolafaj hagyományaihoz szokott tanár milyen nehezen, talán sohasem illeszkedik bele az itteni követelményekbe s idegen szellemet tart ébren, az egyöntetűség kárára.

De még általánosabban ismert példát is találunk arra, hogy a különböző hagyomány mit jelenthet. Számtalan házaseslet bizonyítja szomorúan, mennyi értetlenség és háborúság, szétválás és, ami legkeservesebb, gyermekek lelkének összekeszálódása ered abból, ha a férj és feleség a saját családjok ellentétes hagyományait akarják a házasesletben érvényre juttatni. Talán csak egy ponton ellentétes a két fél hagyománya, pl. a család rendeltetéséről, a házastársak jogairól és kötelességeiről, a gyermek jogáról és a szülők kötelességéről, vagy a házi rendről és házi becsületről való felfogásban; elég ez az egy ellentét; az *egy* mindig kifejleszti a másikat is. Kisérelje meg bárki: nem lehetne-e ebben, a két szülői család hagyományainak ellentéteiben és az ellentétes hagyományok kiméletlen érvényesítésében találni meg sok család bomlásának forrását.

A nemzet különböző rétegeit is hagyományaik különbségei tartják távol egymástól. Arról, hogy ebben mi minden van együtt, nem beszélek, csak rámutatok arra, amit jól tudunk: a nemzetnek a részei együttes munkájára van szüksége. Azért fontos az a tapasztalat, hogy akik egymástól távol élnek, azokban közös hagyomány nem fejlődhetik. Itt nyilvánvalóan nem a területi közelség vagy távolság a fontos, hanem a lelki. Akik lelki tekintetben közel vannak, azokban bizonyosan megvannak az együttélésnek összefűző hagyományai is. Ez különösen most azért nevezetes kérdés, mert mi már megtanultuk, hogy még a legkisebb nemzetben is lehetetlen valamennyi osztálynak azonos életet élnie; egészen azonos hagyományok tehát nem fejlődhetnek, holott a nemzet a közös jövőt csak közös munkával tudhatja építeni.

Még egy példát arra, hogy a különböző hagyományok megnehezítik a megértést és az együttműködést. A magyarság husz éve él szétdarabolva, ez az idő annyiféle hagyomány fejlődését indította meg, ahányfelé szétszakítottak bennünket s most azt kezdjük észrevenni, hogy már nem egészen egy nyelven beszélünk, mintha a visszatérő magyarok nem értenék az ittenieket s mi őket. Már hallottam ezen csodálkozni némelyeket, pedig ez az életnek valóban a legtermészetesebb jelensége. Az élet az emberi léleknek hatalmas alakítója; a külön életet külön fejlődés kíséri, mindenik fél a maga sorsának, közvetlen tennivalóinak nyomait

hordja magán, tehát egyik sem látja tisztán a másikat. Értelmes emberek nem vethetnek egymás szemére semmit azért, mert a másik ebben vagy abban mássá lett. Nem is maradhatott a régi egyikünk sem. De az, hogy (Arany János szavával) »nem azok vagyunk, kik voltunk egykor«, nem jelenti azt, hogy rosszabbak vagyunk; azt sem, hogy egymással kevésbé törődünk. Éppen csak annyit jelent, hogy a régi, közös hagyományokhoz újak kapcsolódtak és ezek már nem közösek! És észre kell vennünk ezzel kapcsolatban még egyet: olyanok néznek most nágyon sokan egymás szemébe, akik nem ismerik egymást, sőt nem ismerik azt az időt sem személyes emlékekből, amelyben még az életünk közös volt. A múlt – mondhatjuk, hogy – közös, mert ez az igaz, de a viszatérő ifjú nemzedék új hagyomány alakulásának részese volt s e hagyománynak egyik eleme az is, hogy éppen a közös múltból való felfogás az ő életök hatása alatt az itt felnőtt új nemzedékétől eltérően alakult. Az imént azt mondtam, a hagyomány annál erősebb, minél régibb. Tegyük ehhez most azt: nehéz időben induló hagyomány mélyebb gyökeret ver s gyorsabban válik valóban hagyománnyá. Ha ilyen hagyományok között van különbség, annak elválasztó ereje annál nagyobb, minél nagyobb erővel fűzi össze egyik-egyik felet a saját közös hagyománua. Nem kell többet szólnom a hagyományok szétválasztó hatásáról; mindenki érzi, mi következik belőle jövő napjainkra.

4. Aki látja, hogy a hagyományok különbségeinek szétválasztó hatása van, annak nem lehet ebben a látásban megnagyonnia. Hiszen ez azt jelenti, hogy a különféle hagyományok eltávolításra vezetnek, lelki hidegségre: hátra tett kezeket pedig nem lehet megszorítani. Az tehát a feladata minden jóakarátú embernek, hogy segítse a hagyományok összehangolódását.

De nem hiábavaló kívánság és reménykedés-e ez, hiszen azt hallottuk, hogy a hagyománynak nagy ereje van s hogy a múltat nem lehet az emberből kiirtani. Nem is kell, sőt a tanulságainak tudatosabbá tételére van szükségünk. A hagyományok természete pedig segíti az összehangolódást. A hagyománua a lelkünkben él s az emberi lélek szakadatlanul veszi fel az új benyomásokat. Nincs határ, hogy eddig a hagyomány, innen kezdve a személyes élmény érvényesül. A kettő egybeolvad. A hagyomány életté válik s az élet a hagyományt alakítja. — Bizuk tehát az életre, hogy ezt az összehangolódást megteremtse? Ha a valóságos élet, a tények, az egymásra utaltak sorsa nem ebben az irányban hatna, akkor az összehangolódásból nem lenne semmi; de maga az élet mégsem végezheti ezt el. A mai idő erre is megtanít: aki felelősséget érez nemzete jövőjéért, az nemcsak várja, hogy a kívánt alakulás végbe menjen, hanem dolgozik is rajta. Bizvást neki foghatunk az összehangolásnak, mert arra is közvetlen tapasztalásból ismerjük a példákat, hogy a hagyományok összehangolódása mindennapos

folyamat. Az előbb említett körökből kettőt nézzünk meg ebből a szempontból.

A családban minden egyes esetben kétféle hagyomány találkozik, ha netalán egészen csekély is közöttök a különbség. Még hozzá kétféle ember, két egyéniség egyéni szokásai, életfelfogása is ugyanakkor kerül egymással szembe, vagy legalább is egymás mellé, amikor bennök a kétféle hagyomány öntudatlanul megmérkőzik. Ez nem megy nehézség nélkül. Sok esetben nagy bajt okoz a kétféleség, de sokkal több esetben végbemegy a békés kiegyenlítés. Ha a különbség kicsiny és legalább az egyik fél okos, észrevétlenül alakul ki a közös felfogás; benne mindkét hagyományból valami. Nem, amiben megegyeznek, mert alku ide nem való, nem is lehet tartós; hanem amit együtt természetesebbnek, okosabbnak találnak, vagyis amit az élet tanácsol nekik hangtalanul. De láttunk már példát eleget nagy ellentétek elsimulására is. Az elsimulás fogalmában benne van, hogy nem parancsrá jön létre; az erősködés el szokta rontani azt is, ami jó uton van. Nagy ellentétek csak kölcsönös jóakarattal rendezhetők: mindkét fél akarja a kölcsönös megértést, mert szeretik egymást és látják, hogy szükség van a rendezésre; mindkettő látja, hogy a másiknak is van valami igaza s azt érvényesülni segíti; mindenik türelemmel várja, hogy a közös irányt megtalálják. Ilyen emberek meg is találják s lassanként kialakul az életök sajátos rendje, ebben az új hagyomány csirája; azt gyermekeik már mint egységes szellemet veszik át s bennök mindkét oldal hagyományának értékes elemei élnek tovább.

A családi hagyományoknak ez a többféle módon történhető eggyé olvadása mindenik esetben mutat bizonyos közös vonást: két hagyományból új, közös hagyomány alakul. Ezt a természetes folyamatot nagy arányban tárja elénk a másik példa, a szétdarabolt ország mindenik részén végbement lelki alakulás. Abból az látszik, hogy nemzedékek során hagyományok feledésbe mehetnek s a nemzet egyes részeiben külön, új hagyományok alakulhatnak ki. Megvan tehát a lelki lehetősége annak is, hogy elválasztó hagyományokból az elkülönülést okozó mozzanatok eltűnjenek. Óvatosan kell azonban erre gondolnunk; nem arról van szó, hogy például a visszatért magyarok felejtsek el, hogy egy ideig külön életet éltek; arról még kevésbé, hogy hagyományaik új elemeit mi eltüntessük. Ez a hagyomány meghamisítása lenne. Ilyesmire csak az gondolhatna, aki nem tudja, hogy az egyén lelkében is megmarad minden nagy élménynek a nyoma, tömegekben pedig még inkább megmarad és soha sem válik a tömeg mindenik részének lelkülete teljesen azonossá. Csak arra gondolunk tehát, hogy abból, ami most elválaszthatna, a közös hagyományt kiegészítő, felfrissítő, a nyugodt együttműködést tartalmazóbbá tevő alkotó elemek fejlődjenek. Ez a gondolat azonban természetesen az egység mindkét részének külön, új hagyományaira vonatkozik. A kettőnek

kell összesimulnia s nem egyiknek vagy másiknak elhagynia, ami újat talál magában. Efélére gondolva, tudnunk kell, hogy a hagyomány csak lassan alakul ki, tehát lassan megy a módosulása is. Gyorsan még akkor sem, ha akarjuk, mert a csupán felkent mázzal még nem teremthetünk változást.

Az összehangolódás útja itt is az, ami a házastársak különböző hagyományai esetén. Meg kell ismerni egymás lelkének tartalmát. Különösen ismernünk kell a csonka haza és az elszakadtan élt rész húsz éves történetét, a két fél külön-külön törekvéseit, küzdelmeit, sikerek és kudarcok okait, a külön-külön végbement szellemi alakulás bizonyítékait, az irodalmat, a hiányokat, amelyek egymás dolgainak ismeretében mindkét oldalon nyilvánvalók, meg a mindkét félben meglevő várákozást az új helyzetben, a másikkal szemben, — ezt mind ismernünk kell, még pedig minél általánosabban, mert nem egyeseknek kell ezután közösen dolgozniuk, hanem mindnyájunknak. A megismerés a megértésnek nélkülözhetetlen feltétele. De megértés csak akkor következik belőle, ha megvan a megértés szándéka is. Ennek hatására önkéntelenül közelebb jutunk egymáshoz, tudatosan magunkévá teszünk a másik fél lelkéből valamit, meglátjuk az együtthaladás útját s eltűnik a külön érdek szempontja minden jóakarató emberből. Az összehangolódás folyamata nem tünteti el egyik félből sem a hagyománynak külön fejlődött tartalmát, hanem kölcsönössé teszi. Az összesimulás éppen ebben áll. Két erő csak így olvadhat eggyé.

5. A hagyomány alakulásának lehetősége a tudatos alakítás, vagyis a nevelés lehetőségét állítja elénk; a hagyományok egyesítő és elválasztó hatásának felismerése pedig a nevelés erejét mérlegelteti velünk. A hagyományokra vonatkozóan is igaz az alapvető tétel: a nevelés nem mindenható, de nem is tehetetlen. Az elválasztó hagyományokat senki sem teheti akarata szerint egyesítő erőkké, de tiszta szándékkal sokat enyhíthetünk a különféle hagyományokból eredő nehézségeken, minden téren, ahová személyes hatásunk elér: a családban, a magunk működése terén, a legkülönbözőbb helyeken. Ezzel szolgáljuk a nemzet bármi okból különböző részeinek összehangolódását is. A hagyomány ereje mindenütt jelentkezik, a hagyomány alakulását magára hagynunk mindenütt oktalanság lenne, mert akkor az elválasztó vonások éleződnének. A hagyományra nézve tehát kötelességeink is vannak.*)

Kiknek vannak e kötelességei? Bizonyára azoknak első sorban, akik a nemzet jövőjébe néznek s annak előkészítését vállalják. De a súlyos idők azt is tanítják, hogy amiben mindenkinek a minősége számít, abban nem lehet a vezetőktől várni mindent. Azok nem juthatnak el minden ember lelkéhez közvetlenül, ha irányt mindenkinek adhatnak is. A hagyomány kialakulásának módja különösen mutatja, mennyire egyéni, kiben milyen hagyomány

*) *Hagyomány és nevelés.* Szeged, 1933.

talál fogékony talajra. Ezért valóban mindnyájunknak feladata, hogy a magunk szűk körében a hagyomány alakulásával törődjünk. Mit jelent ez? Nagyon egyszerű feladatot: ügyeljünk arra, hogy körülöttünk milyen hangulat terjed; vigyázzunk, hogy általunk az összefogás erősödjék és az elkülönülés okai vagy ürügyei apadjanak; gondoljunk arra, hogy mindenből lehet hagyomány, tehát mindent a jövő szempontjából kell mérlegelnünk. Ez a már kialakult hagyományt is bírálatunk tárgyává teszi, de nem a bírálat a mindnyájunk kötelessége, hanem az önbírálat: én nem tartok fenn olyat, ami nem erősít, hanem gyengít bennünket a jövőért való közös küzdelemben.

Milyen véleménye van valakinek a hagyományokról, törődik-e egyáltalában a hagyományokkal és a hatásukkal, részt akar-e venni tiszta, emelő, erősítő hagyományok kialakításában: ez a műveltség dolga. A művelt ember tudatosan él és jót akar, ezért képessé akarja tenni magát arra, hogy tehessen is jót, tehát műveli magát folytonosan. Ilyen időkben a művelt ember keresi a megértés, kiegyenlítés, összehangolódás módjait s eközben találkozik másokkal, akik ugyanezt keresik. A hagyományok összefűző hatását a művelt emberek növelik meg, az elkülönítő hatásokat a művelt emberek fordíthatják a kölcsönös megértés irányába. A megértés a műveltséget fejleszti, a műveltség pedig nem engedi a szétválasztó erők diadalát. A hagyományok ereje a tömeges hatásukban van; ezt az erőt tehát a közműveltség mértéke és elterjedtsége teszi építő vagy gyengítő tényezővé. Súlyos korszakunknak ez egyik legfőbb tanulsága.

Imre Sándor.
